

Філософія

УДК 392.51:291.3:323.1(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20616839>

**Шлюб і сім'я в українській культурній традиції як простір моральної
відповідальності, релігійного благословення та збереження національної
ідентичності**

Шумчук Богдан Олександрович,

аспірант кафедри культурології, богослов'я та релігієзнавства
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
старший викладач кафедри богослов'я
ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»,
Буча, Україна, <https://orcid.org/0009-0001-5344-8752>

Прийнято: 17.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація.** У статті досліджується феномен шлюбу і сім'ї в українській культурній традиції крізь призму трьох взаємопов'язаних і взаємообумовлених вимірів: морально-етичного, релігійно-сакрального та національно-ідентифікаційного. Обґрунтовано, що зазначені виміри не існують ізольовано, а утворюють цілісний духовно-ціннісний простір, у межах якого українська сім'я здійснювала свою соціокультурну функцію. У морально-етичному аспекті розглядаються традиційні уявлення про шлюб як відповідальний перед родом і громадою союз, заснований на добровільній згоді, вірності та взаємній турботі. Показано, що моральна відповідальність подружжя у народній свідомості поширювалася не лише на двох партнерів, а охоплювала дітей, батьків і всю родинну спільноту. Аналізуються виховна роль традиційних передшлюбних обрядів – сватання, заручин, дівич-вечора – у формуванні морально зрілої особистості, готової до*

прийняття відповідальності шлюбного союзу. Релігійно-сакральний вимір статті присвячений ролі православного та греко-католицького таїнства вінчання у формуванні духовних основ подружнього життя. З'ясовано, що церковне благословення сприймалося як необхідна умова легітимності шлюбу, а сам обряд вінчання наповнювався народним символічним змістом – вінцями, рушниками, обведенням навколо аналою. Досліджується синтез церковного і фольклорного, характерний для української релігійної культури. У третьому розділі проаналізовано весільну обрядовість як механізм збереження і трансмісії національної ідентичності. Розкрито символічний потенціал ключових обрядових елементів – рушника, калини, короваю, весільних пісень – та їхню роль у відтворенні культурних кодів народу. Показано, що регіональна різноманітність весільних традицій при наявності спільного символічного ядра відображає єдність у розмаїтті української культури. Зроблено висновок, що актуалізація традиційних цінностей шлюбу і сім'ї є важливою умовою збереження національної ідентичності в умовах сучасних глобалізаційних і воєнних викликів.

Ключові слова: шлюб, сім'я, українська культурна традиція, моральна відповідальність, релігійне благословення, таїнство вінчання, весільна обрядовість, національна ідентичність.

Marriage and family in the Ukrainian Cultural Tradition as a space of moral responsibility, religious blessing, and national identity preservation

Bogdan Shumchuk

PhD student at the Department of Cultural Studies, Theology, and Religious Studies, Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University,
Senior Lecturer at the Department of Theology,
Ukrainian Institute of Arts and Sciences, Bucha, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0001-5344-8752>

Abstract. *The article examines the phenomenon of marriage and family in the Ukrainian cultural tradition through the lens of three interrelated and mutually conditioning dimensions: moral-ethical, religious-sacral, and national-identificational. It is argued that these dimensions do not exist in isolation but form an integral spiritual-axiological space within which the Ukrainian family fulfilled its sociocultural function across generations. In the moral-ethical aspect, the article explores traditional conceptions of marriage as a union that carries responsibility before the kin group and the community, grounded in voluntary consent, fidelity, and mutual care. It is demonstrated that the moral responsibility of spouses in folk consciousness extended beyond the two partners to encompass children, parents, and the entire family community. Special attention is paid to the educational role of pre-marital rituals – matchmaking, betrothal, and the maiden evening – in shaping a morally mature individual prepared to assume the obligations of the marital bond. The religious-sacral dimension of the article is devoted to the role of the Orthodox and Greek Catholic sacrament of matrimony in forming the spiritual foundations of conjugal life. It is established that ecclesiastical blessing was perceived as a necessary condition for the legitimacy of marriage, while the wedding rite itself was enriched with folk symbolic content – crowns, embroidered towels, and the circling of the altar. The study examines the synthesis of the ecclesiastical and the folkloric, which is a characteristic feature of Ukrainian religious culture. The third section analyzes wedding ceremonialism as a mechanism for the preservation and transmission of national identity. The symbolic potential of key ritual elements – the rushnyk (embroidered towel), the kalyna (guelder rose), the korovai (ritual bread), and wedding songs – is explored in terms of their role in reproducing the cultural codes of the Ukrainian people. It is shown that the regional diversity of wedding traditions, combined with a shared symbolic core, reflects the unity-in-diversity of Ukrainian culture. The article concludes that the revitalization of traditional values of marriage and family constitutes an important condition for the preservation of*

national identity in the face of contemporary globalization pressures and the challenges of armed conflict.

Keywords: *marriage; family, Ukrainian cultural tradition, moral responsibility, religious blessing, sacrament of matrimony, wedding ceremonialism, national identity.*

Постановка проблеми. Шлюб і сім'я належать до тих культурних інститутів, що найповніше відображають ціннісний світ народу, його уявлення про добро і зло, священне і профанне, індивідуальне і колективне. В українській культурній традиції сімейно-шлюбна сфера завжди посідала виняткове місце, будучи одночасно простором моральної відповідальності особистості, зоною дії релігійних норм і приписів та осередком збереження і відтворення національної ідентичності. Саме сім'я є первинним середовищем, де дитина засвоює рідну мову, народні звичаї, моральні цінності, релігійні уявлення – все те, що конституює її причетність до конкретної культури [1].

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, глибокими трансформаціями інституту сім'ї в сучасному українському суспільстві, що породжують питання про збереження традиційних цінностей. По-друге, загостренням проблеми національної ідентичності в контексті збройного конфлікту, що змушує суспільство звернутися до глибинних культурних ресурсів [2]. По-третє, недостатньою теоретичною розробленістю проблеми на перетині культурології, філософії, релігієзнавства та етнології.

Мета статті – дослідити шлюб і сім'ю в українській культурній традиції як складний, багатовимірний феномен, що поєднує моральну відповідальність подружжя, релігійне освячення союзу та функцію збереження національної ідентичності. Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) виявити морально-етичний вимір шлюбно-сімейних відносин в українській традиції; 2) розкрити роль релігійного благословення в осмисленні подружнього союзу; 3)

проаналізувати функцію сімейних обрядів у формуванні та збереженні національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «сім'я» в українській культурній традиції органічно поєднує правовий, соціальний і моральний виміри. У широкому розумінні сім'я постає як соціальна група, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю [3]. Саме взаємна відповідальність – перед одне одним, перед дітьми, перед родом і громадою – становить серцевину традиційного уявлення про шлюб. В українській народній етиці шлюб ніколи не розглядався як суто приватна справа двох людей. Укладення шлюбу було подією, що стосувалася всієї громади, яка виступала одночасно свідком, гарантом і охоронцем шлюбного союзу [4]. Громадська думка відігравала роль потужного морального регулятора: подружня зрада, недбале ставлення до господарства, неналежне виховання дітей – усе це суворо засуджувалося і каралося соціальним ostracism. Дослідниця Ірина Ігнатенко у монографії «Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців» акцентує, що традиційні погляди на шлюб в українській етнографії нерідко подавалися «піднесено», тоді як реальна практика виявляла складніші моральні колізії [5]. Однак навіть визнання цих суперечностей не спростовує фундаментального значення морального ідеалу: саме прагнення до відповідального подружнього союзу, заснованого на взаємній повазі, вірності та турботі, формувало нормативний горизонт, до якого орієнтувалися члени спільноти.

Особлива роль у моральному вихованні молоді відводилася підготовці до шлюбу. Традиційні обряди – сватання, заручини, дівич-вечір – несли в собі не лише святковий, а й виховний зміст, готуючи юнаків і дівчат до усвідомленого прийняття відповідальності, що накладається шлюбом [6]. Весільні пісні та обряди символічно окреслювали перехід від безтурботної молодості до відповідального дорослого статусу. Батьківське благословення

перед шлюбом символізувало передачу морального авторитету роду, а рушник, вишитий руками нареченої, втілював її готовність до створення власного домашнього простору. У моральному вимірі традиційного шлюбу особливе місце посідав принцип взаємної відповідальності батьків за виховання дітей. Рід передавав не лише матеріальні статки, а й духовну спадщину: навички господарювання, народні знання, обрядову культуру, мовну традицію. Таким чином, кожна сім'я ставала ланкою в ланцюгу культурного відтворення, а відповідальне батьківство набувало значення морального обов'язку перед народом [7].

Релігійний вимір шлюбу в українській культурній традиції невіддільний від православного та греко-католицького розуміння таїнства вінчання. Церква освячувала шлюбний союз, надаючи йому не лише юридичної, а й сакральної легітимності. Через Боже благословення союз чоловіка і жінки підноситься, оскільки подружнє спілкування перевершує індивідуальне існування і долучає подружжя до образу Царства Пресвятої Трійці [8]. В українській традиції таїнство вінчання сприймалося як нерозривне поєднання небесного і земного. Вінці над головами молодих символізували водночас царське достоїнство і мученицький вінець – готовність разом нести тягар спільного життя. Присутність громади на вінчанні підкреслювала соціальний характер цього акту: весь людський світ і небесні сили ставали свідками й хранителями союзу.

Православна Церква в Україні розробила детальну систему канонічних умов і перешкод для укладення шлюбу. Розрізнялися позитивні умови (відмінність статі, необхідний вік, добровільна згода) і перешкоди (кровна спорідненість, духовна спорідненість, вже укладений шлюб) [9]. Ця система відображала прагнення поєднати Боже встановлення шлюбу з конкретними вимогами людського суспільства, охоронити інститут сім'ї від деградації та зловживань. Греко-католицька традиція, що склалася на основі Берестейської унії 1596 року і зберегла східнохристиянський обряд, надала українській шлюбно-сімейній культурі особливого синтетичного характеру. Зберігаючи

глибинну спорідненість із православним розумінням таїнства шлюбу, греко-католицька традиція водночас ввела елементи латинського права, що відобразилося в більш детальній регламентації шлюбних стосунків [10].

Важливою рисою релігійного виміру шлюбу в Україні було поєднання церковного і народного. Обряд вінчання «обростав» численними народними звичаями: молодих обсипали зерном на знак достатку і плодючості, перев'язували рушниками – символами єднання й долі, обводили навколо аналою – символу спільного шляху. Ця народна «обрамленість» таїнства свідчила про глибоку інтеграцію церковного і фольклорного у свідомості українців [11]. Релігійне освячення шлюбу мало також важливий психологічний вимір: усвідомлення того, що союз укладений перед Богом і людьми, зміцнювало подружню вірність, надавало сили у важких випробуваннях, орієнтувало на вищі моральні цінності. Таїнство шлюбу ставало джерелом благодаті, що допомагала молодій сім'ї долати подружні труднощі та ставати справжньою міцною християнською сім'єю у пошані один до одного, у терпеливості та любові [12].

Весільні обряди в українській культурі є одним із найбагатших і найскладніших шарів народної спадщини. Вони являють собою продукт тривалого культурного розвитку – синтетичну модель культури, що містить у собі елементи прадавніх аграрних культів, язичницьких вірувань, христизанізованої обрядовості та соціальних норм громади [13]. Саме у весільній обрядовості найповніше відображається той органічний зв'язок між архаїчним і сучасним, що характеризує українську культуру загалом. Структуру традиційного українського весілля В. К. Борисенко виділила у монографії «Весільні звичаї та обряди на Україні» (1988), показавши, що воно включало численні обов'язкові елементи: сватання, заручини, вінок, коровай, весільні пісні, обряд «покривання» молодої [14]. Кожен із цих елементів виконував не лише святкову, а й символічну й виховну функцію. Коровай,

наприклад, виступав уособленням родючості, достатку і єднання двох родів; рушник – символом спільної долі та мистецтвом нареченої.

Особливе місце в системі весільної символіки посідали рушник і калина. Рушник, вишитий власноруч нареченою, втілював її майстерність, дбайливість і духовний світ. Він слугував сполучною ланкою між старим і новим родом, між предками і нащадками [11]. Калина – з її яскравими червоними ягодами і стійкістю до морозу – стала символом краси, незнищенності й жіночого начала, глибоко укоріненим в українській поетичній свідомості. Весільні пісні становлять окремих пласт народної поезії, що несе в собі колективну мудрість народу, його моральні настанови і поетичні образи. Через обрядові пісні молодим передавалися знання про шлюбне життя, подружні обов'язки, виховання дітей. Ці пісні виконувалися жінками, які своєю участю символізували живий зв'язок поколінь – передачу досвіду від матерів до доньок.

Весільна обрядовість виконувала виразну ідентифікаційну функцію: вона дозволяла членам спільноти відчувати і відтворювати свою причетність до певної культури, традиції, народу [15]. Регіональна різноманітність весільних обрядів – Полісся, Поділля, Слобожанщина, Галичина – відображала багатство народних традицій усередині єдиної української культури. Водночас наявність спільних обрядових форм і символів по всій Україні свідчила про культурну єдність народу попри його регіональну строкатість. У сучасних умовах весільна обрядовість зазнає суттєвих трансформацій під впливом глобалізації, урбанізації та культурних запозичень. Однак навіть у змінених формах вона зберігає ідентифікаційну функцію, стаючи одним із способів усвідомленого звернення до власних коренів – особливо в умовах, коли питання національної ідентичності набуває підвищеної гостроти.

Поняття національної ідентичності нерозривно пов'язане з поняттям культурної пам'яті – здатністю спільноти зберігати і відтворювати свій досвід,

цінності та символи кризь покоління. Сім'я є первинним і найважливішим інститутом, через який здійснюється ця трансмісія. Саме в сімейному просторі дитина вперше чує рідну мову, долучається до традицій, засвоює моральні норми та культурні практики свого народу [7]. Дослідники наголошують, що національно-культурна ідентичність формується як суб'єктне переживання належності до українського народу, нації, свідоме прийняття його моральних цінностей [2]. Ця ідентичність є не абстрактним поняттям, а живою реальністю, що відтворюється у щоденних практиках – у святкуванні народних свят, приготуванні традиційних страв, вишиванні, піснях, розповідях про рідний край. Все це відбувається саме в сімейному просторі.

Культура, її духовна складова тісно пов'язані з релігією, з високими християнськими цінностями, що відображаються в різних аспектах суспільного буття [15]. Для українців ця єдність релігійного і культурного особливо виразна в сімейній сфері: православні і греко-католицькі родини відзначали церковні свята як сімейні, залучали дітей до молитовної практики, передавали їм шанобливе ставлення до церкви і Бога. Таким чином, релігія ставала ще одним каналом культурної трансмісії і зміцнення ідентичності.

Важливим виміром сімейної ідентичності є «родова пам'ять» – знання про предків, їхній спосіб життя, долі, характери. Традиція пошанування предків, тісно пов'язана з народним культом родини, формувала у дітей відчуття належності до роду, відповідальності перед ним. Ця відповідальність мала не лише моральний, а й культурний зміст: кожен член роду був зобов'язаний не лише гідно жити, а й передати наступним поколінням те, що отримав сам – мову, звичаї, пісні, вміння [6].

В умовах сучасних глобалізаційних викликів і загроз культурній однорідності сім'я набуває нового значення як «фортеця ідентичності». Соціологічні дослідження свідчать, що сім'я традиційно належить до базових цінностей у вітчизняній культурі та містить могутній потенціал впливу на процеси суспільного розвитку [1]. У переломні моменти історії – а нинішній

момент, безперечно, є таким – саме до сімейних цінностей суспільство звертається як до найнадійнішої опори і джерела стійкості.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що шлюб і сім'я в українській культурній традиції являють собою багатовимірний феномен, що поєднує моральний, релігійний і національно-ідентифікаційний виміри у нероздільну єдність. Жоден із цих вимірів не може бути зрозумілий у відриві від інших: моральна відповідальність подружжя отримує своє вище обґрунтування у релігійному освяченні союзу, а обидва разом формують той духовний ґрунт, на якому виростає національна ідентичність. Традиційна українська сім'я виступала осередком збереження і трансмісії культурної спадщини – мови, звичаїв, обрядів, пісень, моральних норм. Через весільну обрядовість, з її багатою символікою рушника, калини, короваю і вінця, відтворювалися глибинні культурні коди народу, підтверджувалася причетність кожного нового подружжя до живого потоку традиції. Таїнство вінчання надавало цьому союзу сакральної глибини, орієнтуючи подружжя на вищі духовні цінності і зміцнюючи їхню взаємну відповідальність. Актуалізація традиційних цінностей шлюбу і сім'ї в сучасному українському суспільстві є не просто питанням культурного консерватизму, а нагальною потребою збереження національної ідентичності. У той час, коли Україна переживає безпрецедентні випробування, повернення до духовних глибин сімейної культури може стати одним із найважливіших ресурсів суспільної стійкості й відродження.

Список використаних джерел

1. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ : UNFPA, 2009. 248 с.
2. Монографія з ідентичності. Утвердження української національної та громадянської ідентичності / За ред. О. Л. Вознесенської. Київ : ІПППО НАПН України, 2024. 374 с.

3. Башук М.І.. Сім'я та шлюб в сучасній Україні. *Економіка інноваційної діяльності підприємств. Наукові розробки молоді на сучасному етапі: тези доповідей XVI Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених та студентів*. Київ, 2017. С. 576–577.

4. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Мюнхен, 1958. 590 с. URL: https://www.svit.in.ua/kny/voropaj/znn_t1.pdf (дата звернення: 18.04.2025).

5. Ігнатенко І. В. Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 239 с.

6. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження. Київ : Наукова думка, 1988. 189 с.

7. Пономарьов А. П. Українська етнографія: курс лекцій. Київ : Либідь, 1994. 317 с.

8. Таїнство шлюбу і перешкоди до нього. *Офіційний сайт Православної Церкви України*. URL: <https://uoc-news.church/2016/02/08/tajinstvo-shlyubu-i-pereshkodi-do-nogo/> (дата звернення: 18.04.2025).

9. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: Історико-етнографічний нарис. Київ : Наукова думка, 1966. 196 с.

10. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1991–1998. Т. 1. 736 с.

11. Макховська С. В. Весільні традиції Слобожанщини кінця XIX – початку XXI ст.: історико-етнографічне дослідження. Київ : Фоліант, 2014. 315 с.

12. Про добрий шлюб – все, що варто знати. *Дивенсвіт*. URL: <https://dyvensvit.org/statti/1009220/> (дата звернення: 18.04.2025).

13. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. Київ : Наукова думка, 1974. 160 с.

14. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ : ІПіЕД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.

15. Кулішенко Л. А. Національна свідомість крізь призму світоглядних позицій українців. *Світогляд - Філософія - Релігія: Зб. наук. пр.* 2011. № 1(1).
URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/39518> (дата звернення: 18.04.2025).